

УДК 316.454

DOI: 10.31359/2411-5584-2019-39-4-46

С. В. ТЮТЮННИКОВА

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економічної теорії
та економічних методів управління
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна, Україна, м. Харків
e-mail: svetatutunnikova@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3680-9023>

О. В. БЕРВЕНО

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри економічної теорії
та міжнародної економіки
Харківського національного університету
міського господарства імені О. М. Бекетова,
Україна, м. Харків
e-mail: bervenooksana@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7187-4106>

СОЦІАЛЬНА ЗГУРТОВАНІСТЬ СУСПІЛЬСТВА ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ В УМОВАХ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ¹

У статті розкрито сутність сучасного розуміння соціальної згуртованості як фактора підвищення якості життя, визначено перешкоди її формування в умовах упровадження результатів четвертої промислової революції. Виявлено особливості стану соціальної згуртованості в Україні, обґрунтовано напрями вдосконалення соціально-економічної політики щодо створення умов зростання соціальної згуртованості суспільства.

Ключові слова: соціальна згуртованість, соціальна справедливість, нерівність доходів, інклюзивний інституційний режим, соціальна ексклюзія.

JEL Classification: E02, I38.

¹ Стаття підготовлена в межах виконання науково-дослідної теми кафедри економічної теорії та економічних методів управління Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Якість життя в умовах цифрової економіки» (№ державної реєстрації 0119U103349).

© Тютюнникова С. В., Бєрвєно О. В., 2019. Стаття публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

Постановка проблеми. Соціальна згуртованість – одна із найважливіших характеристик якості життя населення, яка актуалізувалася в останні десятиріччя. Концепція якості життя засвідчує, що економічне зростання без розв’язання сутнісних соціальних проблем не створює гідних умов відтворення для всіх верств населення та, навпаки, може супроводжуватися посиленням нерівності, зростанням бідності, маргінальності та соціальної ексклюзії, нестабільності та невизначеності. Тим паче що навіть у період найкращих часів економічного процвітання для багатьох людей, наприклад, в сучасній Європі недоступними залишалися базові блага сучасної людини, такі як комфортне житло, якісна освіта, ефективне лікування, гідна пенсія. Не було досягнуто також рівноправності чоловіків та жінок в економічній і соціальній сферах, не знайшли своєї всебічної реалізації права людей з обмеженими можливостями та дітей. У зв’язку з цим соціальна згуртованість як здатність суспільства забезпечувати благополуччя всіх його членів, мінімізувати нерівність та запобігати розширенню соціальної диференціації стає однією з найважливіших характеристик якості життя та набуває гострої актуальності.

Аналіз останніх публікацій. Методологічні принципи Концепції соціальної згуртованості були розроблені в 90-ті рр. минулого століття та покладені в основу соціальної політики держав Європейського Союзу. У політичну стратегію Ради Європи концепція була включена на другому Саміті голів держав та урядів в 1997 р. У 1998 р. був затверджений Європейський комітет з питань соціальної згуртованості (CDCS). З моменту виникнення концепція з програмного документа створення суспільного благополуччя, гармонійних і стабільних соціальних відносин як складової соціально-економічного прогресу поступово перетворилася на складну систему практичних дій зі стабільного розвитку, підвищення якості життя всіх верств суспільства, запобігання ризикам соціального відчуження.

У сучасних умовах ця концепція набуває додаткової актуальності, що пов’язано з обґрунтуванням ролі інституційних факторів економічного зростання в працях зарубіжних [1–3] та вітчизняних науковців [4; 5]. Серед значимих досліджень даної проблематики слід також виокремити Другу ювілейну Доповідь римського клубу, яка наскрізь пронизана необхідністю сумісної, спряженої, відповідальної та згуртованої поведінки людства задля подальшого стійкого розвитку [6]. Проте, розкриваючи в основному сутність та перспективи розвитку соціальної згуртованості, а також виявляючи об’єктивні

передумови її формування й розвитку та характеризуючи чинники, що перешкоджають такому розвитку, автори не приділяють належної уваги взаємозв'язку соціальної згуртованості та якості життя населення.

Формулювання цілей. Метою статті є розкриття особливостей розвитку соціальної згуртованості в умовах прискореного технологічного розвитку четвертої промислової революції та напрямів її впливу на якість життя; виявлення об'єктивних і суб'єктивних передумов і перешкод її формування в українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. На початку XXI ст. виникло багато надзвичайно складних, неоднозначних змін в усіх сферах соціального буття. Глобалізаційні процеси, перманентні світові, локальні, регіональні економічні кризи продукують нові виклики та проблеми соціального відчуження, напруги між представниками різних верств населення, статевими та віковими групами тощо. В усіх суспільствах існує проблема матеріального, статусного, майнового розшарування, високий рівень напруги яких створює виклики суспільству, його згуртованості та здатності реагувати на виклики сьогодення.

Економіка – найважливіша умова існування соціуму. Економічні процеси характеризують суспільний устрій національного господарства. Економічні та соціальні відносини активно переплітаються між собою. У свою чергу, соціальні відносини вміщують у собі значну економічну складову. Для кожного історичного етапу розвитку взаємозалежність економічного та соціального має свої особливості. У сучасних умовах незаперечним стає факт необхідності домінування соціальних відносин у формуванні стратегічних орієнтирів і пріоритетів розвитку.

Сучасний глобальний світ стикається із значною кількістю викликів, суперечностей і багатовекторних різноспрямованих процесів, серед них: глобальне потепління, фінансові та економічні кризи глобального характеру, дисбаланси та диспропорції розвитку, зростання розривів у доходах і майнове розшарування в суспільствах та між країнами, бідність, злиденність, різноманітні види ексклюзії та ін. Їх розв'язання вимагає змін цивілізаційного вектора розвитку, нового формату згуртованості. Проблема ускладнюється тим, що ми стикаємося з розколотим світом, фрагментованим суспільством. У той самий час різко зростає потреба в цілісному економічному універсумі. Згуртованість суспільства як фундаментальна цінність є фактором, що забезпечує не тільки його розвиток, а й підвищення якості життя населення.

Соціальну згуртованість ми розуміємо як необхідну імперативну умову існування суспільства, що відображає його якісну характеристику – здатність адаптуватися до нових умов сучасного світу, що постійно ускладнюються. Гармонійна взаємодія економіки та суспільства створює умови максимального включення всіх представників соціуму в процеси створення благоприємного інституційного середовища та соціально справедливого добробуту. Практично таке суспільство продукує такі норми та правила, які, з одного боку, створюються за допомогою творчих відкритих процедур участі якомога більшої кількості людей, а з другого боку, створюються механізми їх реалізації. Важливим принципом концепції соціальної згуртованості є не просто включеність людей у суспільне життя, а саме таке їх включення, яке відповідає нормам і правилам соціально-економічних інститутів, забезпечує подолання соціальної деінтеграції та ексклюзії, сприяє зростанню якості життя.

«Соціальна згуртованість, – відмічає відомий український учений А. Колот (A. Kolot), – складне багатопланове явище. У найбільш загальному розумінні – це включеність і участь усіх членів суспільства в політичному, економічному та культурному житті; це почуття солідарності й належності до суспільства, що ґрунтується на ефективному використанні громадянських прав та інших надбань демократичного суспільства. В основі соціальної згуртованості суспільства – добробут абсолютної більшості громадян, гармонійні і стабільні відносини, мінімізація соціальної ізоляції та соціальної деінтеграції» [7, с. 102].

Концепція соціальної згуртованості в першу чергу відштовхується від розуміння того, що людина має займати центральне місце в сучасному розвитку, брати активну участь у житті суспільства. Спеціалісти Європейської робочої групи, що займається дослідженням проблем соціальної згуртованості, одним з основних її аспектів вважають прийняття загальних норм і цінностей у суспільстві [8].

Один із провідних дослідників соціальних систем Т. Парсонс (T. Parsons) як основні структурні утворення соціальної системи розглядав цінності і норми [9]. Цінності є «параметрами порядку» в суспільстві, вони визначають перспективи духовного розвитку суспільства, формують його менталітет, упорядковують людські взаємини і господарські практики. Необоротний характер еволюційних змін, пов'язаний зі зміною технологічних парадигм і парадигм подальшого розвитку, в значній мірі залежить від людських знань

і умінь, їх досвіду та сформованої системи цінностей, які розділяються іншими представниками суспільства.

Серед цінностей людського буття і культури провідне місце займають цінності розвитку, системоутворюючі підстави розвитку, що створюють передумови вдосконалення людини. Людська діяльність – це не просто діалектична єдність матеріального і духовного, буття і свідомості, це ще й сутнісний прояв природи людини, вираження творчоперетворюючої ролі людини у світі, процес олюднення людини і навколишнього світу. Саме в цьому процесі формуються найважливіші тенденції людського розвитку – інтелектуалізація, соціалізація та гуманізація [10, с. 278].

Вважаємо, що саме в інституційному середовищі знаходяться витоки соціальної згуртованості суспільства, яку можна розглядати як суспільний договір стосовно шляхів і заходів підвищення якості життя, свободи та щастя населення.

На думку А. Рубінштейна (А. Rubinstein), подолати атомістичну модель суспільства і занурити економіку в соціодинамічне суспільне середовище, де індивідууми діють і взаємодіють у складі певних соціальних груп, можна тільки на основі встановлення балансу сил та інтересів. Рівновага в суспільстві формується в результаті зіткнення інтересів індивідуумів, соціальних груп і суспільства [11, с. 16–20]. Найважливішими механізмами формування соціальної згуртованості суспільства є спільність системи цінностей та інститут довіри. У свою чергу, довіра виникає і формується в тому середовищі, яке відрізняється справедливістю та відповідальністю. З нашої точки зору, одним із головних принципів формування якості життя є соціально відповідальна поведінка всіх суб'єктів господарювання. На цій основі можливо об'єднати зусилля всіх суб'єктів національної економіки в забезпеченні національної економічної безпеки та добробуту населення. Соціальна відповідальність повинна бути чітко позначена для кожного учасника процесу та розглядатися відповідно до міжнародних стандартів сталого розвитку в трьох напрямках: економіка, соціальна політика та екологія.

Звернемо увагу на той факт, що якість життя є надзвичайно широким і багатоаспектним поняттям. Воно охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства. За своїм змістом якість життя – об'єктивно-суб'єктивна характеристика умов існування людини та її суб'єктивні уявлення та оцінки свого життя [12, с. 34]. Виходячи з такого розуміння, вважаємо, по-перше, що якість життя не є категорією, що відділена від інших соціально-економічних категорій, навпаки, вона об'єднує їх та включає в себе їх якісні найважливіші характерис-

тики. По-друге, методологія дослідження якості життя має міждисциплінарний характер, поєднуючи в собі методологічні надбання економічної теорії, соціології, психології, філософії та інших наукових дисциплін. По-третє, соціальна згуртованість є іманентною імперативною характеристикою соціуму, яка одночасно віддзеркалює взаємозалежність економіки і суспільства та є передумовою їх розвитку і його результатом.

За таких умов інститути стають одночасною проекцією соціуму на економіку та, навпаки, економіки на соціум. Якість інститутів, усього інституційного середовища визначає та виступає критерієм ступеня соціальної згуртованості суспільства. У таблиці представлено сукупність інститутів розвитку якості життя.

Інститути розвитку якості життя

Державні інститути	Політичні інститути	Економічні інститути
<ul style="list-style-type: none"> – антимонopolна політика – прогресивна податкова політика – стимулююча кредитно-грошова політика – інноваційна політика – політика соціальної солідарності – публічність влади – соціально орієнтована стратегія розвитку 	<ul style="list-style-type: none"> – гармонізація та консолідація суспільних інтересів – контроль виконавчої влади – незалежність судової системи – представництво інтересів усіх соціальних груп – реалізація національних інтересів – соціальна відповідальність політичної еліти 	<ul style="list-style-type: none"> – різноманіття форм власності – стабільність доходів населення – гуманізація соціально-трудових відносин – національна продуктивність – економічна безпека – соціальне партнерство – соціальна відповідальність бізнесу – середній клас – інноваційні практики
Соціальні інститути	Правові інститути	Інститути культури
<ul style="list-style-type: none"> – соціальна справедливість – рівність можливостей – соціальна згуртованість – довіра – соціальна безпека – громадянське суспільство 	<ul style="list-style-type: none"> – верховенство закону – рівність усіх перед законом – правова безпека – ефективна правова практика – соціальні стандарти 	<ul style="list-style-type: none"> – цінності розвитку – господарська культура і трудова етика – духовна безпека – соціалізація культури

Інститути розвитку якості життя виконують дві основні функції: забезпечення захисту життя (підвищення безпеки життєдіяльності) й організаційне забезпечення якості життя через людський розвиток (розширення та реалізація життєвого потенціалу). Функція захисту дозволяє знизити невизначеність і стохастичність розвитку, мінімізувати ризики, запобігти загрозам. Функція організаційного забезпечення сприяє якісній наповненості всіх сфер удосконалення людини. Саме тому такий важливий характер має інклюзивний характер цих інститутів, їх орієнтація на всіх членів суспільства. Важливу роль у цілісності композиції якості життя відіграють неформальні інститути.

Неформальні інститути мають більш чіткий зв'язок із культурою і вбудованими в неї інституційними підставами – цінностями, мораллю, світоглядом. Апробовані суспільством цінності проявляються через соціальні норми та відносини і, таким чином, регулюють поведінку. Соціально-економічний розвиток, удосконалення життєдіяльності населення є можливими тільки в тому випадку, коли в суспільстві сформовані чітко налагоджені, регламентовані, контрольовані стійкі взаємодії.

Назвемо основні економічні процеси актуалізації соціальної єдності в ХХІ ст., але відзначимо, що перелічені нижче процеси мають складний характер впливу на якість соціуму, з одного боку, вони породжують передумови для підвищення згуртованості, а з другого боку, несуть у собі потенціал її руйнування.

По-перше, це зростаюча невизначеність та кризові явища, з якими стикається суспільство у ХХІ ст., наприклад зміна клімату, що супроводжується стихійними бідами: цунами, засухами, аномальними ливнями та іншими природними катаклізмами. Ліквідація їх наслідків потребує не лише швидкого реагування, відволікання економічних ресурсів, а й тісної взаємодії між людьми як усередині країн, так і на міжнаціональному рівні. Зміна клімату несе в собі нові загрози та виклики в майбутньому. Так, деякі дослідники прогнозують зменшення долі родючих земель і нестачу продовольства для значної долі населення планети. Ми живемо в геологічну епоху, коли діяльність людини стає визначальною для планети. Паризька згода по клімату – приклад сумісного відповідального підходу до розв'язання цієї проблеми. Але вона не підкріплена фундаментальною трансформацією системи виробництва та споживання, адекватними заходами реагування й упередження загроз, згуртованою моделлю поведінки.

По-друге, зростаюча нерівність доходів і майна між різними верствами суспільства. Концентрація багатства та бідності в суспільстві мають надмірний характер. Як наслідок, це веде до зростання відчуження, кризи та руйнування соціальних зв'язків і згуртованості. Економічна нерівність поглиблюється й у періоди економічного росту, й у періоди економічного спаду. Поглиблення нерівності перетворилось у останнє десятиріччя у стійку тенденцію. У країнах ОСЄР, як і у світі в цілому, нерівність доходів знаходиться на історично високому рівні починаючи із середини 80-х рр. попереднього століття. Коефіцієнт Джині за використаними доходами у 2014 р. досяг 0,318 у порівнянні з 0,315 у 2010 р. Найбільш заможні 10 % населення країн ОСЄР отримують більш ніж 10% найбідніших у 9,5 разу, тоді коли у 1980 р. ця різниця складала 7 разів. У 18 країнах (по яких є відповідні дані) 40% населення володіють 3% сумарних активів домашніх господарств, доля 10% найбільш забезпечених – 50%, а 1% найзаможніших – 18% [13, с. 32]. Українські реалії підтверджують вказану вище тенденцію. Ринкові перетворення призвели до того, що нерівність і відчуження набули небувалого розміру. Суспільство перестало функціонувати як ціле, розбилося на окремі сегменти.

Серед основних причин зростання нерівності слід назвати недосконалість і несправедливість розподілу доходів, зростання масштабів спекулятивних фінансових капіталів. Значний внесок у дослідження сучасного стану проблеми нерівності зробив відомий французький економіст Т. Пікетті (Т. Piketty). Він відмічає, що ринкова економіка, яка в цілому має великі переваги, потребує організації та отримання від неї найкращого, тобто ми повинні знайти спосіб, щоб забезпечити кожного своєю долею від цього процесу, забезпечити переважання загальних інтересів над інтересами приватними [14]. В умовах глобалізації посилюється просторова нерівність. Формою пристосування до неї є міграція, що породжує, у свою чергу, проблему послаблення згуртованості. Як дилема виглядає твердження Б. Мілановича (B. Milanovich): «...або бідні країни стануть багатими, або бідні люди переселяться в багаті країни» [15, с. 28].

По-третє, складні та різновекторні перетворення сфер соціально-трудових відносин пов'язані не лише з втратою працею минулої цінності та місії «збирання» суспільства, а й зі зміною її змісту і традиційних форм, що руйнують устої та традиції, національні кордони. Четверта промислова революція розгортається в системі нових технологій: цифрової економіки, штучного інтелекту і машинного навчання, нанотехнологій та ін. Вона супроводжується

різношвидкісними змінами економічних і соціальних процесів, що веде до наростання невизначеності та стратегічної нестабільності.

По-четверте, новим викликом, відповіддю на який виникла та активізувалася ця концепція, слід вважати, на нашу думку, втрату соціальною державою своїх позицій, лібералізацію соціальної політики, відмову від багатьох програм підтримки населення. Але саме в сучасний період як ніколи раніше від суспільства вимагається забезпечення благополуччя всіх членів, зниження зростаючої нерівності, створення ефективного доступу кожного до своїх прав.

Не випадково в останнє десятиріччя у світі активно обговорюється, а у деяких країнах і впроваджується концепція безумовного базового доходу. Є всі підстави вважати, що ми маємо справу з «провалами» держави. Саме в тих країнах, які своєчасно спромоглися переформатувати свої державні інституції із суб'єктів ринкового простору на його організаторів (плеймейкерів), удалося вибудувати якісні інклюзивні інституційні режими. А ті держави, які своєчасно не переспрямували свої зусилля на інституційне проектування, стикаються з проблемою неякісних інститутів, переважанням екстрактивних інституційних режимів.

Серед проблем, які не були вирішені державами у XX ст. і які суттєво негативно впливають на згуртованість, є бідність та злиденність, маргіналізація та соціальна ексклюзія. У доповіді ООН «Забезпечення сталого розвитку людства: зменшення вразливості та формування життєстійкості» зазначається, що 2,2 млрд людей у світі живуть за/або на межі бідності, що складає більш ніж 12% загальної кількості населення планети [16]. Незважаючи на постійну увагу науковців і політиків до проблеми подолання бідності, вирішити її в XX ст. не вдалося. У 2019 р. Нобелівську премію з економіки було присуджено групі вчених – Абхіджит Банерджі (Abhijit Banerjee), Естер Дюфло (Esther Duflo) та Майклу Кремеру (Michael Kremer) – саме за наукові розробки та їх втілення в практику боротьби з бідністю.

Незважаючи на те, що бідність і соціальна ексклюзія – дуже близькі поняття, вони не є тотожними. Головною відмінною особливістю останньої є акцент на виключність. У даний час у західній соціологічній традиції склалися два підходи до трактування соціальної ексклюзії. Перший з них трактує її в широкому сенсі й аналізує проблему ексклюзії на макрорівні з позицій усього суспільства, зосереджуючись на самому факті відсутності доступу до механізмів інтеграції. Ключовим словом при такому підході виступає «дискримінація». Другий підхід розглядає соціальну ексклюзію у вузькому значенні слова на мікрорівні, тобто аналізує стан самих носіїв соціальної екс-

клюдії й акцентує увагу на тому, чому саме проявляється така життєва ситуація членів окремих груп [17, с. 5].

У контексті впливу згуртованості на якість життя зупинимося на особливостях і відмінностях понять бідності та соціальної ексклюзії. Звернемо увагу на такі важливі моменти:

1) різниця центрального акценту в цих концепціях: для бідності акцент зроблено на розподілі ресурсів і недостатньому рівні задоволення потреб через їх (ресурсів) нестачу, а в концепції соціальної ексклюзії – на обмеженні громадянських прав, дискримінації, відсутності можливості участі в інститутах соціальної інтеграції, насамперед повноцінної реалізації на ринку праці;

2) різниця в підходах і шляхах подолання цих процесів також різна. Для боротьби з бідністю важливою є політика у сфері доходів населення та соціальної підтримки з боку держави. Для подолання соціальної ексклюзії – важливість соціальних послуг, що сприяють соціальній інтеграції суспільства, насамперед освіти.

Соціальна ексклюзія – це не просто випадіння частини населення з «мейн-стріму», а якась системна якість життя, що характеризується виключенням, відстороненістю від механізмів інтеграції в інститут держави, громадянське суспільство й суспільство в цілому.

Наявність у суспільстві перелічених вище та інших складних явищ свідчить про ерозію згуртованості, порушення принципів соціальної справедливості. Актуалізацію уваги на дослідженні інституційних режимів в останні десятиріччя слід розглядати як пошук механізмів установлення злагоди та згуртованості. А. Аджемоглу (А. Acemoglu), С. Джонсон (S. Johnson) та Дж. Робінсон (J. Robinson) внесли в науковий дискурс нове розуміння інститутів як факторів економічного зростання, згуртованості суспільства та відносного добробуту [2].

Інклюзивні економічні інститути мотивують та заохочують участь населення в економічній діяльності, створюють умови для найкращої реалізації їх здібностей та цілей. Якісне, безпристрасне правосуддя, надання суспільних благ на такому рівні, який забезпечив би рівні можливості доступу до якісної освіти, професійної діяльності та ведення бізнесу. Плоди економічного розвитку віддаються не лише вищим, але й усім верстам суспільства, причому таким чином, через такі механізми, які дозволяють: по-перше, економічний ефект розподілити так, щоб розриви між доходами різних (особливо крайніх) верств населення не виходили за прийняті даним суспільством межі; по-друге, щоб у створенні такого загального ефекту «пирога, що розподіляється» брала

участь якомога більша кількість громадян країни працездатного віку; по-третє, організація відтворювального процесу побудована на високому мотиваційному потенціалі інвестування в людський розвиток, у людський, соціальний, інтелектуальний та культурний капітал.

Тісний зв'язок інклюзивних інститутів та соціальної згуртованості полягає в тому, що кардинально змінити панування екстрактивних інститутів без наявності доброї волі та довіри населення до цих змін неможливо. Цінність інклюзивних інститутів ще й у тому, що вони сприяють новій якості економічного зростання, вони по суті є маховиком економічного росту, природі якого притаманне явище, яке Й. Шумпетер (J. Schumpeter) назвав «творче руйнування».

Становлення такого типу економічного розвитку – запорука того, що він буде орієнтований на освоєння нових інноваційних технологій. Такий тип розвитку можливий при використанні людського потенціалу високої якості, який виникає при задоволенні не лише базових потреб, а й потреб більш високого рівня та якості, більш різноманітних і збалансованих, не лише матеріальних, а й духовних, соціальних.

Ринкова трансформація в постсоціалістичних країнах супроводжувалась бурхливими процесами розшарування населення та демонтажем попередніх передумов згуртованості, але нові передумови ще тільки формуються. Тому в цих країнах проблема соціальної згуртованості є ще більш гострою, ніж у розвинених країнах. Для України основними перепонами для згуртованості є такі:

- панування екстрактивних інститутів, які руйнують соціальну справедливість та довіру, негативно відбиваються на економічному зростанні;
- різке падіння демографічного потенціалу країни (близько 9 млн людей, включаючи біженців та внутрішніх мігрантів), зниження тривалості та якості життя, зростання безробіття та соціальної ексклюзії;
- постійно зростаюча нерівність доходів населення. При низькому рівні середніх доходів (за версією Bloomberg, у 2016–2017 рр. Україна була однією з найбідніших країн Європи, а за даними ООН, сьогодні в Україні за межею бідності живуть близько 60% населення [18]) розриви в доходах постійно зростають. Державна фіскальна служба, підводячи підсумки деклараційної компанії 2018 р., відмітила, що за рік у країні стало більше дуже заможних людей [19]. Топ-10 крупніших зарплат знаходяться в діапазоні 47,1 млрд грн – 2,1 млн грн на рік [20] при середній пенсії 4 124 грн і соціальній – 1 571 грн на місяць [21];

– нерозвиненість громадянського суспільства. Як відомо, завдяки численним об'єднанням і спілкам громадяни суспільства включаються до публічного простору та сприяють руху країни за гуманістично орієнтованим вектором людської цивілізації. Громадянське суспільство – найважливіший механізм соціальної згуртованості суспільства. Його нерозвиненість зменшує можливості населення задовольняти свої потреби та впливати на модернізацію всіх сфер соціально-економічного, політичного і культурного життя соціуму.

Сучасний глобальний світ, ускладнюючись, породжує безліч викликів для суспільства, розв'язати які воно може лише за умови, по-перше, розуміння реальності, по-друге, адекватної реакції на зміни, по-третє, наявності зрілого згуртованого соціуму. На жаль, усі перелічені передумови не сформовані у повній мірі. Більш того, існує глибока асиметрія економічного та соціального розвитку, яка посилюється в умовах розгортання четвертої промислової революції.

Суспільство початку XXI ст. характеризується, з одного боку, стрімким ускладненням економічних процесів, а з другого – все більш явною фрагментованістю людського існування. «Протиріччя, – відмічає В. Іноземцев (V. Inozemtsev) у передмові до книги З. Баумана (Z. Bauman) “Індивідуалізоване суспільство”, – між цими процесами і становить основну проблему сучасного суспільства. Зараз не складно помітити, що при всій “індивідуалізованості” соціуму в ньому перемагають саме тенденції до самодостатності господарчих процесів, у той час як соціальне начало стає все менш значимим. Саме в цьому криється основна причина того, що сучасне суспільство насичується антигуманізмом, а сучасна людина стає все більш безорієнтованою, обмеженою та безпомічною» [22, с. XIII–XIV].

Суперечність між соціальним та економічним посилюється в умовах цифрової економіки. Бурхливий науково-технічний прогрес виштовхує людину з матеріального виробництва, породжує виклики та загрози безробіття, розшарування населення тощо. Ці тенденції додатково посилюються у зв'язку зі становленням інформаційно-мережевої економіки, закони функціонування якої, виникаючи у надрах індустріально-ринкової економіки, конфліктують та суперечать законам інформаційної економіки.

Четверта промислова революція вперше в історії людства створює можливості для підвищення якості життя всього населення планети, але розпоряджатися цим потенціалом під силу тільки зрілому суспільству. Основу подальшого розвитку повинні скласти взаємообумовлений економічний та соціальний розвиток. Новітні технології четвертої промислової революції по-

требують їхнього гуманітарного «одухотворення». Ризики та виклики настільки складні, що вимагають інтелектуально розвинену людину, відповідальну та професійну, а також соціально згуртоване суспільство. За цих умов потенціал можна спрямувати на підвищення якості життя. З цією метою необхідно включити соціальну згуртованість до складу національної ідеї та розробити національну стратегію з виділенням етапів, завдань, а також державних заходів соціальної політики. Прагнення до європейської інтеграції потрібно підкріплювати реальним рухом до соціальних та цивілізаційних основ функціонування європейського суспільства.

Своєчасні та грамотні відповіді на виклики сучасності (розриви в доходах та соціальна нерівність, низький рівень довіри до інститутів ринку та влади, масові прояви соціальної дезінтеграції й соціальної ексклюзії, руйнації цінності праці та соціальної солідарності) створюють ефективний шлях до соціально згуртованості суспільства. Тільки в соціально згуртованому суспільстві можна створити міцну економіку, що базується на використанні людського потенціалу та створює передумови необмеженого людського розвитку на основі розквіту якості її (людини) життя.

Висновки. Сучасна згуртованість – найважливіша характеристика якості життя населення, яка актуалізується в сучасних умовах. Це пов'язано з різношвидкісними змінами економічних і соціальних процесів. Бурхливий науково-технічний прогрес уперше в історії людства створює можливості для підвищення якості життя всіх людей. Але сучасний світ наповнюється невизначеністю, нестабільністю, зростанням нерівності, бідності, маргінальності, соціальної ексклюзії та ін. Подолати ці явища неможливо без зростання згуртованості, зрілості суспільства, об'єднаного новим цілісним світоглядом. Соціальна згуртованість стає імперативом існування суспільства в умовах розгортання четвертої промислової революції. Гармонійна взаємодія економіки та суспільства створює умови максимального включення всіх представників соціуму у процес створення сприятливого інституційного середовища та соціально справедливого добробуту. Людина – істота суспільна, а суспільство – це середовище існування людини. Воно може бути як сприятливим, так і ні, як створювати умови для підвищення якості життя, так і знижувати її. Більш того, суспільство – це соціокультурна система, вона створена із спільноти людей, яким притаманні розум, воля, культура. Саме суспільство, у якому домінують соціальна справедливість, умови для розвитку людини, перспективи цивілізаційного руху, здатне підвищувати якість життя та виробляти вектор розвитку, що базується на цілісному світогляді. У сучасних умовах

основні вимоги пред'являються до держави, основні завдання якої полягають у формуванні інклюзивного інституційного середовища. Гармонійний рівноважний розвиток економіки та суспільства – залог підвищення якості життя, зниження невизначеності та кризовості сучасного соціально-економічного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Норт Д., Уоллис Дж., Уэбб С., Вайнгаст Б. В тени насилия: уроки для обществ с ограниченным доступом к политической и экономической деятельности: докл. к XIII Апр. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и о-ва, Москва, 3–5 апр. 2012 г. Москва: Изд. дом Высш. шк. экономики, 2012. 48 с.
2. Acemoglu D., Robinson J. Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty. New York: Crown Publishers, 2012. 571 p.
3. Через 100 лет: ведущие экономисты предсказывают будущее / под ред. Игнасио Паласиоса-Уэрты; пер. с англ. А. Шоломицкой; науч. ред. пер. Т. Дробышевская. Москва: Изд-во Ин-та Гайдара, 2016. 304 с.
4. Гриценко А. А. Економіка України на шляху до інклюзивного розвитку. *Економіка і прогнозування*. 2016. №2. С. 9–23.
5. Колот А. М. Соціальна згуртованість суспільства як доктрина: основні засади, причини актуалізації, складові розвитку. *Економічна теорія*. 2010. №1. С. 18–28.
6. Weizsaecker E., Wijkman A. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. Springer, 2018. 220 p.
7. Колот А. М. Трансформация института занятости как составляющая глобальных изменений. *Уровень жизни регионов России*. 2013. №11. С. 93–102.
8. Report of high-level task force on social cohesion. Towards an active, fair and socially cohesive europe. Strasbourg, 28 January 2008. 85 p.
9. Parsons T. The system of modern societies (Foundations of Modern Sociology Series). United States: Prentice-Hall, 1971. 152 p.
10. Бервено О. В. Якість життя як фактор національного економічного розвитку: концептуальні основи формування та управління: монографія. Харків: Точка, 2015. 470 с.
11. Рубинштейн А. Я. Социальный либерализм и консоциативный патернализм. *Общественные науки и современность*. 2016. №2. С. 5–38.
12. Беляева А. А. Уровень и качество жизни. Проблемы измерения и интерпретации. *Социологические исследования*. 2009. №1. URL: <https://www.isras.ru/files/File/Socis/2009-01/Belyaeva.pdf> (дата звернення: 21.10.2019).
13. OECD. It Together: Why less inequality benefits all. Paris: OECD Publishing, 2015. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264235120-en> (дата звернення: 21.10.2019).
14. Piketty T. Capital in the Twenty-First Century / Translated by Arthur Goldhammer. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2014. 452 p.
15. Миланович Б. Глобальное неравенство доходов в цифрах: на протяжении истории и в настоящее время: обзор. докл. к XV Апр. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и о-ва, Москва, 1–4 апр. 2014 г.: пер. с англ. / Нац.

- исслед. ун-т «Высш. шк. экономики». Москва: Изд. дом Высш. шк. экономики, 2014. 31 с.
16. Sen A. Development as Freedom. Oxford University Press, 1999. 366 p.
17. Тихонова Н. Е. Социальная эксклюзия в российском обществе. *Общественные науки и современность*. 2002. № 6. С. 5–17.
18. World inequality report 2018. Executive Summary. URL: <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-summary-english.pdf> (дата звернення 21.10.2019).
19. Панченко А., Серов И. Миллиардеры по-украински: кто они и откуда берут деньги. *Сегодня*. 2019. 26 мая. URL: <https://www.segodnya.ua/economics/enews/milliardery-po-ukrainski-kto-oni-i-otkuda-berut-dengi-1268860.html> (дата звернення: 21.10.2019).
20. У кого из руководителей госкомпаний самые большие зарплаты. Топ-30. *Экономическая правда*. 2019. 9 апр. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2019/04/9/646867/> (дата звернення: 21.10.2019).
21. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/> (дата звернення: 21.10.2019).
22. Бауман З. Индивидуализированное общество / пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. Москва: Логос, 2002. 390 с.

REFERENCES

1. North, D., Wallis, J., Webb, S., & Weingast, B. (2012). V teni nasiliya: uroki dlya obshestv s ogranichenym dostupom k politicheskoy i ekonomicheskoy deyatel'nosti [In the Shadow of Violence: Lessons for Societies with Limited Access to Political and Economic Activities]. In: *Reports of the XIII April International Scientific Conference on Economic and Social Development, Moscow, April 3–5*. Moskva: Izd. dom Vysshey shkoly ekonomiki [in Russian].
2. Acemoglu, D., & Robinson, J. (2012). *Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty*. New York: Crown Publishers.
3. *Cherez 100 let: vedushie ekonomisty predskazyvayut budushe [After 100 years: leading economists predict the future]*. (2016) Moskva: Izd-vo Instituta Gajdara [in Russian].
4. Grytsenko, A. A. (2016). Ekonomika Ukrainy na shliakhu do inkluzyvnoho rozvytku [Economy of Ukraine on a hat to inclusive development]. *Ekonomika i prohnouzuvannia – Economy and forecasting*, 2, 9–23 [in Ukrainian].
5. Kolot, A. M. (2010). Sotsialna zghurtovanist suspilstva yak doktryna: osnovni zasady, prychny aktualizatsii, skladovi rozvytku [Social development of suspension as doctrine: the main ambush, reasons for actualization, storage warehouses]. *Ekonomichna teoriia – Economic theory*, 1, 18–28 [in Ukrainian].
6. Weizsaecker, E., & Wijkman, A. (2018). *Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet*. Springer.
7. Kolot, A. M. (2013). Transformaciya instituta zanyatosti kak sostavlyayushaya global-nih izmenenij [Transformation of the institution of employment as a component of global change]. *Uroven zhizni regionov Rossii – The standard of living of the regions of Russia*, 11, 93–102 [in Russian].
8. *Report of high-level task force on social cohesion. Towards an active, fair and socially cohesive Europe*. (2008, January 28). Strasbourg,

9. Parsons, T. (1971). *The system of modern societies (Foundations of Modern Sociology Series)*. United States: Prentice-Hall.
10. Berveno, O. V. (2015). *Yakist zhyttia yak faktor natsionalnoho ekonomichnoho rozvytku: kontseptualni osnovy formuvannia ta upravlinnia [Yakist life is a factor of national economic development: the conceptual basis of the form and management]*. Kharkiv: «Tochka» [in Ukrainian].
11. Rubinshtejn, A. Ya. (2016). Socialnyj liberalizm i konsociativnyj paternalizm [Social liberalism and consociative paternalism]. *Obshestvennye nauki i sovremennost – Social sciences and modernity*, 2, 5–38 [in Russian].
12. Belyaeva, A. A. (2009). Uroven i kachestvo zhizni. Problemy izmereniya i interpretacii [Level and quality of life. Problems of measurement and interpretation]. *Sociologicheskie issledovaniya – Sociological research*, 1. Retrieved from <https://www.isras.ru/files/File/Socis/2009–01/Belyaeva.pdf> [in Russian].
13. OECD. *It Together: Why less inequality benefits all*. Paris: OECD Publishing, 2015. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1787/9789264235120-en>.
14. Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Translated by Arthur Goldhammer Cambridge. The Belknap Press of Harvard University Press.
15. Milanovich, B. (2014). Globalnoe neravenstvo dohodov v cifrah: na protyazhenii istorii i v nastoyashee vremya [Global income inequality in numbers: throughout history and now]. In: *Review of reports to the 15th April International Scientific Conference on Economic and Social Development, Moscow, April 1–4*. Moskva: Izd. dom Vysshey shkoly ekonomiki [in Russian].
16. Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford University Press.
17. Tihonova, N. E. (2002). Socialnaya eksklyuziya v rossijskom obshestve [Social exclusion in Russian society]. *Obshestvennye nauki i sovremennost – Social sciences and modernity*, 6, 5–17 [in Russian].
18. *World inequality report 2018. Executive Summary*. Retrieved from <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-summary-english.pdf>.
19. Panchenko, A., & Serov, I. (2019, May 26). Milliardery po-ukrainski: kto oni i otkuda berut dengi [Billionaires in Ukrainian: who they are and where they get the money from]. *Segodnya – Today*. Retrieved from <https://www.segodnya.ua/economics/enews/milliardery-po-ukrainski-kto-oni-i-otkuda-berut-dengi-1268860.html> [in Russian].
20. U kogo iz rukovoditelej goskompanij samye bolshie zarplaty. Top-30 [Which of the leaders of state-owned companies has the highest salaries. Top 30]. (2019, April 9). *Ekonomicheskaya pravda – The economic truth*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2019/04/9/646867> [in Russian].
21. Ofitsiyniy sait Pensiinoho fondu Ukrainy [Official site of the Pension Fund of Ukraine]. Retrieved from <https://www.pfu.gov.ua/> [in Ukrainian].
22. Bauman, Z. (2002). *Individualizirovannoe obshestvo [Individualized society]*. Moskva: Logos [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 24.10.2019 р.

Стаття пройшла рецензування 12.11.2019 р.

Стаття рекомендована до опублікування 22.11.2019 р.

С. В. ТЮТЮННИКОВА

доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экономической теории и экономических методов управления Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, Украина, г. Харьков

О. В. БЕРВЕНО

доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры экономической теории и международной экономики Харьковского национального университета городского хозяйства имени А. Н. Бекетова, Украина, г. Харьков

**СОЦИАЛЬНАЯ СПЛОЧЕННОСТЬ ОБЩЕСТВА
КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ
В УСЛОВИЯХ ЧЕТВЕРТОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ РЕВОЛЮЦИИ**

В статье раскрыта сущность современного понимания социальной сплоченности как фактора повышения качества жизни, определены препятствия ее формирования в условиях внедрения результатов четвертой промышленной революции. Выявлены особенности состояния социальной сплоченности в Украине, обоснованы направления совершенствования социально-экономической политики по созданию условий роста социальной сплоченности общества.

Ключевые слова: социальная сплоченность, социальная справедливость, неравенство доходов, инклюзивный институциональный режим, социальная эксклюзия.

S. V. TIUTIUNNYKOVA

Doctor of Science (Economics), Professor, Professor of the Department of Economic Theory and Economic Management Methods, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, Kharkiv

O. V. BERVENO

Doctor of Science (Economics), docent, Professor of the Department of Economic Theory and International Economics, O. M. Beketov National University of Urban Economy, Ukraine, Kharkiv

**SOCIAL COHESION OF SOCIETY AS A FACTOR IN IMPROVING THE
QUALITY OF LIFE IN THE CONDITIONS OF THE FOURTH
INDUSTRIAL REVOLUTION**

Problem setting. The concept of quality of life demonstrates that economic growth without solving the essential social problem does not create decent conditions for improving the living conditions of the population. Social cohesion as the ability of society to ensure the well-being of all its members, minimize inequality and prevent the expansion of social

differentiation is becoming one of the most important characteristics of the quality of life and is becoming increasingly relevant.

Recent research and publication analysis. Among the significant studies of this problem, one should single out such foreign and domestic scientists as D. Acemoglu, J. Robinson, D. North, J. Wallis, S. Webb, B. Weingast, A. Grytsenko, A. Kolot and others. However, revealing basically the essence and prospects of development of social cohesion, the authors do not pay due attention to the relationship of social cohesion and the quality of life of the population.

Paper objective. The purpose of the article is to reveal the features of the development of social cohesion in the conditions of accelerated technological development of the fourth industrial revolution and the directions of its influence on the quality of life; identification of objective and subjective prerequisites and obstacles to its formation in Ukrainian society.

Paper main body. Cohesion of society as a fundamental value is a factor that ensures not only its development, but also an increase in the quality of life of the population. Social cohesion reflects a qualitative characteristic of society – the ability to adapt to new constantly becoming more complex conditions of the modern world. An important principle of the concept of social cohesion is the inclusion of people in public life, which complies with the norms and rules of socio-economic institutions, ensures overcoming social disintegration and exclusion, and contributes to an increase in the quality of life. Social cohesion of society can be considered as a social contract on ways and measures to improve the quality of life, freedom and happiness of the population. Inclusive economic institutions motivate and encourage the participation of the population in economic activity, create conditions for the best realization of their abilities and goals, and contribute to a new quality of economic growth. The fourth industrial revolution creates opportunities for improving the quality of life of the entire population of the planet, but only a mature socially united society can manage this potential.

Conclusion of the research. Modern cohesion is the most important characteristic of the quality of life of the population, which is updated in modern conditions. Social cohesion becomes an imperative for the existence of society in the context of the development of the fourth industrial revolution and requires harmonious interaction between the economy and society for its development.

Short Abstract for the article

Abstract. The essence of the modern understanding of social cohesion as a factor in improving the quality of life is revealed, the obstacles to its formation in the context of the implementation of the results of the fourth industrial revolution are identified. The features of the state of social cohesion in Ukraine are identified, the directions of improving the socio-economic policy to create conditions for the growth of social cohesion of society are substantiated.

Key words: social cohesion, social justice, income inequality, inclusive institutional regime, social exclusion.

Article details:

Received: 24 October 2019

Revised: 12 November 2019

Accepted: 22 November 2019

Рекомендоване цитування: Тютюнникова С. В., Бервено О. В. Соціальна згуртованість суспільства як фактор підвищення якості життя в умовах четвертої промислової революції. *Економічна теорія та право*. 2019. № 4 (39). С. 46–64. DOI: 10.31359/2411-5584-2019-39-4-46.

Suggested Citation: Tiutiunnykova, S. V., & Berveno, O. V. (2019). Sotsialna zghurtovanist suspilstva yak faktor pidvyshchennia yakosti zhyttia v umovakh chetvertoi promyslovoi revoliutsii [Social cohesion of society as a factor in improving the quality of life in the conditions of the fourth industrial revolution]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 4 (39), 46–64. DOI: 10.31359/2411-5584-2019-39-4-46.